

ДО ІСТОРІЇ ТЮТЮНОВОЇ ФАБРИКИ У М. ВИННИКАХ

У 1772 р., після першого поділу Польщі, частина її земель перейшла до Австрії. В цей час в Галичині основним власником землі були монаші ордени, яким належала більшість угідь та маєтків. Лише в околицях Львова, наприклад, Винники належали піярам, Лисиничі – бенедиктинкам, Чишки – францісканцям, Давидів – домініканцям. Нова влада почала рішуче закривати частину монастирів, конфісковувати їх майно, передаючи приміщення під школи, лікарні, склади тощо.

Наступним кроком австрійського уряду стало відкриття нових мануфактур та підприємств. Цехові організації, які до XVIII ст. сприяли розвитку економіки Львова, тепер починали її гальмувати. Цехові статuti, наприклад, забороняли мати більше, ніж два підмайстри і кілька учнів, а майстри, які розбагатіли, прагнули збільшувати обсяги випущеної продукції та використовувати найману працю поденників. Така політика сприяла створенню у Львові однієї з найбільших мануфактур, якою стала тютюнова фабрика.

З початку свого заснування фабрика знаходилася в будинку конвікту під Високим Замком, проте, вже після першого року роботи ці приміщення стали затісними, і власники підприємства розпочали пошук нових. У цей час тютюнові вироби мали великий попит серед населення і їх збут давав значні прибутки, що збільшувало податки в казну держави. Тому не випадково австрійський уряд спеціальним декретом ввів тютюнову монополію, тобто право на вирощування, переробку і торгівлю тютюном мала тільки держава.

За порушення правил тютюнової монополії встановлювалися великі штрафи або каторга терміном до 4 років. У січні 1779 р. введено заборону на ввіз і торгівлю закордонними тютюновими товарами з конфіскацією і штрафом по 12 талерів від фунта. Заборонено приправу тютюну і кручення табаки навіть для власних потреб (штраф – 20 талерів від фунта).

Щоб займатися вирощуванням тютюну, треба було мати дозвіл від державної тютюнової монополії, подати площу, призначену на плантацію, і кожний плантатор зобов'язувався увесь збір продавати державі за встановленою ціною.

У 1779 р. Львівську тютюнову фабрику перенесено до приміщення Винниківського замку. Будівля замку, відповідно до нових потреб, вимагала переобладнання, на що планувалося використати 39-40 тис. гульденів. Фабрика почала працювати у другій половині 1780 р. На ремонт будівлі затрачено 43972 гульдена 24 крейцера. Сама фабрика знаходилась у головному замковому приміщенні, а інші будівлі було переобладнано під склади сировини, фабричного інвентарю, вартівню, помешкання директора. Винники не

випадково обрано для розміщення тютюнової фабрики. Під час вибору враховувалися шляхи сполучення, наявність робочої сили, паливних та водних ресурсів, близькість до регіонів, що могли постачати сировину.

У 1785 р. у Винниках і Підберізцях проживало близько 2000 осіб. Війтом у цей час був Іван Забавський. До дібр Винник входило сім млинів зі ставками, гуральня, чотири корчми, олійниця. Місцеве населення займалось землеробством і городництвом, допоміжним було бджільництво. Крім цього, працювала невелика кількість ремісників різних спеціальностей. Проте, через непомірні утиски й побори, у Винниках в XVIII ст. відмічено занепад сільського господарства, ремесел і промислів, які за часів Замойських починали розвиватись. Такий стан речей не влаштовував як перших орендарів фабрики Мозеса Гонінга і Йоахима Шмулевича, так і наступних управителів. Діяльність останніх була спрямована на відновлення запущених промислів, ремесел та виникнення у Винниках супутніх підприємств, пов'язаних з діяльністю фабрики.

На території мануфактури в 1785 р. було збудовано 14 малих будинків для найманих працівників з довколишніх сіл, за які вони щомісячно сплачували чинш. У цей час на фабриці вже працювало близько 400 осіб, тижневий зарібок яких становив 1000 гульденів, тобто в середньому по 2,5 гульдена на людину. Кількість працівників могла в окремі періоди збільшуватись вдвічі, залежно від обсягів виробництва і наявності сировини. Продукція фабрики користувалася попитом, який щорічно зростав. Виготовлявся як різальний тютюн для куріння, так і табака для нюхання. З метою налагодження виробництва у приміщеннях фабрики встановили 36 тютюнорізальних машин та обладнання для пакування, що коштувало 39000 флорентів. З 1786 р. фабрика щорічно переробляла від 30 до 40 тис. центнерів тютюну. При фабриці відкрився магазин для продажу готової продукції і тютюнового листа. Ще в 1780 р., щоб уникнути проблем з отриманням тютюну від дрібних постачальників і для реалізації готової продукції, Винниківська фабрика збудувала в містах Станіславі та Коломії дерев'яні трьохповерхові магазини, а ще один облаштувала в приміщенні замку в м. Чорткові. У цих магазинах не лише продавали готову продукцію, а й закупували сировину від населення за ціною від 2,30 до 5 флорентів за центнер. Серед виробів тютюнової фабрики великий попит мав тютюн для люльок та нюхання.

Для виготовлення нюхального тютюну фабрика взяла в оренду млин у Винниках, сплачуючи 500 гульденів щорічно. Однак р. Марулька поступово міліла, однохідні млини були запущені, тому в 1796 р. фабрика додатково винайняла млин у с. Глуховичах.

Постійні розширення фабрики, збільшення об'ємів переробки сировини, стрімкий економічний злет не могли не вплинути на економіку та розвиток самих Винник. Вже за

15 років свого існування фабрика не лише сплачувала оренду і податки, а й вкладала кошти у розвиток Винник та створення нових підприємств і промислів. Наприклад, у кінці XVIII ст. у Винниках почали функціонувати цегельня і вапнярка для забезпечення будівельними матеріалами фабрики і міста.

Після смерті Марії-Терези на престол зійшов цісар-реформатор Йосиф II. Вважаючи основним багатством Галичини хліборобство, він надав певні пільги селянам, а також спровадив на землі Винник німецьких колоністів, які мали отримати звільнення від податків, майно, інвентар, муровані будівлі, навчити місцевого селянина правильно працювати на землі. Німецькі колоністи брали активну участь у щорічному конкурсі на виконання річних перевезень продукції і сировини для тютюнової фабрики. Таким чином, населення, яке заробляло лише посезонно, мало тепер додатковий заробіток. При цьому перевезення стало вигіднішим, ніж робота на самій фабриці.

Для заохочення працівників фабрика не лише будувала житло, а й відкрила у 1803 р. школу для дітей робітників і службовців, 1811 р. на фабриці з'явилася посада лікаря.

З появою у 1805 р. нового обладнання, оренді трьох нових млинів, Винниківська фабрика стала найбільшою мануфактурою на території Галичини, а серед десяти австрійських тютюнових фабрик вона посіла третє місце.

Великих збитків фабрика зазнала у 1809 р. під час розквартирування у Львові та Винниках російських військ. Було вивезено сотні центнерів готової продукції, що навіть отримало певний розголос. Щоб виправити ситуацію, на фабрику прибув граф Галіцин, який покарав офіцера, причетного до грабунку, і замінив його майором Енгельгардом.

Політична ситуація і навмисне заниження цін на закупівлю тютюну австрійським урядом призвело до зменшення посівних площ і гострої нестачі сировини. Так, у 1808 р. при потребі Винниківської фабрики в 80-90 тис. центнерів тютюнового листа на рік, вона отримувала лише 15 тис., що змусило управління переглянути закупівельні ціни.

З метою збереження ринків збуту цісарський уряд збільшив видатки на розвиток фабрики у Винниках. За матеріалами М. Влоха, цісар Франц-Йосиф I під час подорожі по Галичині в 1817 р. особисто відвідав фабрику тютюну у Винниках та оглянув виробництво. Візит цісаря позитивно вплинув на розвиток та розбудову підприємства. Довгий час фабрика, заробляючи великі гроші для цісарської казни, була змушена погоджувати всі видатки з центральним управлінням у Відні, яке не могло об'єктивно проаналізувати нагальні потреби виробництва. Дуже багато задумів дирекції фабрики так і залишались нереалізованими. В окремих випадках дозвіл отримувався через 5-10 років клопотання. Так, проект будівництва млина був запропонований ще в 1799 р. тогочасним

управителем Антоном Бургардом, а дозвіл на облаштування власного млина отримано лише в 1806 р., і то не на будівництво, а на викуп чи оренду. Рішення ж скарбу двору про будівництво нового млина з шлюзами прийнято лише 8 липня 1818 р., тобто через 19 років. Після відвідин фабрики цісарем у 1817 р., ставлення до Винниківської фабрики різко змінилося на краще і вже 1817-1818 рр. стали роками перебудов, розширення та реконструкції фабрики. Прийнято рішення про будівництво млина зі шлюзами на р. Марунці для помолу сушеного листа (експлуатувався до 1939 р.), розроблено плани столярної та бондарської майстерень, план складу для зберігання листа тютюну, план відбудови складу нюхального тютюну та січкарні, план розширення вартівні, сушарні, будинку для робітників тощо.

Із збільшенням обсягів виробництва виникла проблема забезпечення фабрики водою. Криниці, якими користувалися ще з часів існування замку, не могли забезпечити виробництво необхідною кількістю води. В 1823-25-их рр. у г. Жупан проклали штольні і збудували закритий резервуар на воду, який отримав назву “Цісарська криниця“, вода з якої поступала на Винниківську фабрику. За переказами, “Цісарською“ її назвали через те, що воду з неї пив сам цісар, хоча, як відомо, цісар Франц-Йосиф I побував у Винниках 1817 р.

На Винниківській фабриці в 1824 р. було зменшено тривалості робочого дня з 14 до 12 годин, а річна зарплата працівників на 1825 р. становила: управляючий – 1000 флорентів; контролер – 800; наглядач – 300; майстер ваги 1 категорії – 500; скарбник – 600; магазиняр – 600.

У першій половині XIX ст. на всіх австрійських тютюнових фабриках поступово зменшується продукування табаки, що компенсували випуском більшої кількості різаного тютюну. Приміщення замку стали затісними, і в 1848 р. дирекція попросила санкцію на придбання сусідніх земельних ділянок для будівництва нових корпусів та допоміжних споруд. У цьому ж році було закінчено перебудову головного корпусу, кошторис якої становив 152 243 флорента.

Поштовх розвитку тютюнової промисловості та торгівлі дало будівництво залізничних колій Перемишль – Львів (1859) та Львів-Чернівці (1866).

1855 р. створено Центральну дирекцію тютюнових фабрик і уряд закупу, у підпорядкуванні якої були фабрики у Винниках, Монастириськах, Заболотіві, Ягольниці, Кракові, Гайнбургу. В 70-их рр. XIX ст. в Австрії функціонувало майже 30 тютюнових фабрик з щорічним прибутком до 114 млн. крон.

Переймаючи досвід тютюнових компаній Англії, Бельгії, Голландії, Швеції, Австрія почала встановлювати нове обладнання, і в 1872 р. на її тютюнових фабриках вже

функціонували перші ручні різальні машини. Винниківська фабрика отримала чотири. Біля кожної машини працювало семеро осіб. У 1880 р. фабрика вже мала кілька ручних пристроїв для виготовлення паперових гільз і окремо партію ручних машинок для виготовлення цигарок. В асортимент виготовленої продукції, крім табаки та різаного тютюну, увійшла новинка – цигарки.

1886 р. датується перший звіт перевірки роботи тютюнової фабрики у Винниках, де задокументовано кількість робітників, технічний стан устаткування, виявлені недоліки.

Невдовзі на території фабрики збудовано кухню на 800 осіб, роздягальні та лазню; організовано “касу хворих“, у яку робітники потижнево сплачували по 11 центів, робітниця –9, а малолітні – 7.

У 1889 р. фабрика поставила перший паровий двигун для роботи динамо-машини. Було встановлено також два парові котли, які зволожували тютюнове листя. В 1890 р. на підприємстві встановили ще 10 різальних машин і один паровий двигун. 1896 р. фабрика додатково закупила сім гільзових машин. Уже за перший рік роботи машин підприємство виготовило 180 млн. штук цигарок.

У 1899 р. відбулася наступна перевірка роботи фабрики, під час якої зроблено опис стану виробничих приміщень та процесу виробництва: “...Будинок фабричний двоповерховий мурований, ясний, високий, чисто вдержаний, підлоги, столи без пилу, у вікнах штори, літом вентиляція достатня, зимою замала...”. Опалювалось приміщення кахельними пічками. Сходи, як вказано у звіті, були вогнетривкими, з поруччям. На фабриці працював ліфт. Була своя пожежна охорона, від якої донині збереглась сторожова вежа. В цеху виготовлення цигарок працювало 339 робітниць.

Виробництво потребувало великої кількості твердого палива, яке ледь встигали перевозити кіньми. Тому було збудовано залізничну колію. Вона використовувалася і для перевезень готової продукції та сировини. Колію провели від колишнього приміщення механічного цеху через ворота, біля яких до сьогодні збереглась колонка для заправки паровозів водою, повз сучасне приміщення Винниківської міської ради. Далі, по сучасній вулиці В. Івасюка, вона виходила на залізничну станцію Винники. Залізнична дорога Львів-Перемишляни, прокладена через Винники, як і фабрична вузькоколійка, діяли до 1942 р. Зруйновані після війни, вони більше не відновлювалися.

Уже 1904 р. на тютюнових фабриках Австрії було створено перші профспілкові організації. У Винниках така організація виникла в 1907 р. Першим головою обрано Григорія Домазара. Кожний член профспілки при вступі платив 40 гелерів і щомісячно по 40 або 24 гелера. Того ж року з дозволу австрійського уряду почала виходити робітнича газета, яку видавали у Відні двічі на місяць, друкувалася вона польською та українською

мовами. Ціна примірника становила 10 гелерів, але кожний член профспілки отримував його безкоштовно. Тираж українсько-польської газети в 1911 р. становив 18 тис. примірників, а в 1912 р.- 27,5 тис. Газета висвітлювала життя і роботу працівників фабрик, а також діяльність окремих профспілкових організацій. Профспілкова адміністрація приймала рішення про виплату щомісячної допомоги працівникам, які втратили працездатність. Допомога надавалась у розмірі від 12 до 24 крейцерів, залежно від рангу службовця чи робітника та вислуги років на підприємстві.

Робітники Винниківської фабрики домоглися права на дев'ятигодинний робочий день. Уперше було також встановлено профспілкові відпустки. Працівники, які відпрацювали до десяти років, мали триденну відпустку, понад десять років – шестиденну. Вагітним жінкам належало 12 днів відпустки.

Певні зміни сталися і в технічному устаткуванні фабрики. У 1911 р. на фабрику завезли нові машини для виготовлення сигарет, що збільшило переробку сировини і випуск готової продукції. Виготовлялись такі види продукції, як табака, тютюн для люльок, сигари і сигарети. Перед Першою світовою війною фабрики Австро-Угорщини славились якісними тютюновими виробами, які рекламувались у статтях, на афішах, величезних вивісках магазинів, де реалізовувались тютюнові вироби. Зазвичай на рекламах зображалось панство у вечірньому вбранні з дуже модними на цей час сигарами та цигарками.

На австрійських тютюнових фабриках випускали сорти сигар “Брітаніка“, “Операс“, “Куба-Портаріко“ та “Портаріко“. Винниківська фабрика не тільки виготовляла всі види тютюнової продукції, а й мала цехи, де друкувались етикетки для сигарет і виготовлялись дерев’яні коробки для сигар.

У 1907-1912-их рр. кількість працюючих складала 1 520 осіб. Працівники, які виготовляли сигарети та сигари отримували тижневу платню від 8 до 26 крон. “...Завдяки тому, що фабрика тютюну державна, то заробітна платня, так звана декада (щодесять днів), тут краща, ніж по інших заводах. Робітниці й робітники фабрики тютюну вважають себе за щось вище від тих, які працюють по інших фабриках. Просто вважають себе за аристократію і, щоправда, мають навіть рацію! Бо є між ними більшість таких, які мають свою власну хату, ба навіть, аби мати своє власне молоко, тримають одну або дві кози, притім кілька курей, щоб яєць не купувати, і служницю, щоб дітей доглядала. А є й такі, що мають по кілька моргів поля, і коні, і корови, і наймитів, а самі на фабриці працюють,

бо тут добре заробити можна, а на старість ще й пенсія є. Ну й скажіть так самі, чи ж не аристократія?”¹.

Під час Першої світової війни Винниківська фабрика зазнала значних втрат. У вересні 1914 р. сталася пожежа, в результаті якої згоріли не тільки приміщення, а майже все обладнання, вціліла лише частина складів, що зі сторони сучасної вул. Галицької. Територію фабрики зайняли війська, які в складських приміщеннях зберігали зброю та продовольство. Там розташувався резервний батальйон польської армії, який на 80% складався з українців. Під час листопадового чину 1918 р. батальйон повністю перейшов у ряди армії ЗУНР. Крім того, у Винниках повстанці роззброїли поліцію та заарештували виконуючого обов'язки бургомістра Качковського.

1919-1928 рр. стали періодом мітингів та страйків. Умови, які створювались на фабриці за Австрії і про що пам'ятали старі робітники, польський уряд відновлювати не поспішав. Не було елементарного: роздягалень, лазні, дитячих ясел. Великих утисків зазнавали робітники-українці, яких після подій українсько-польської війни дирекція усіма методами намагалася звільнити і замінити поляками.

Діяльність Винниківської тютюнової фабрики була відновлена лише в 1922 р. (директор п. Маєвський). Відновити ж виробництво в повному обсязі підприємство так і не змогло. Кількість працюючих у 1922-1938 рр. становило від 300 до 500 осіб. Криза спричинила скорочення в 1926 р. (звільнено 172 робітники). У 1927-1928 рр. на фабриці працювало 659 працівників, 508 з яких становили жінки. “... Робота на фабриці йде жваво й пильно... Працюють подвійно - і руками і язиками. Руками крають тютюн, пакують у пачки, роблять цигарки, язиками виспівують різні літанії... Далі мова йде про те, хто де вродився, а хто помер, хто з ким жениться, а хто сидить на віру, хто скільки боргу має, як вдягається, що їсть, на чім спить, куди ходить, що робить і т.д. Одним словом, безпартійна, безполітична жива газета, яка щодня точно курсує.”²

У кінці 30-их рр. ХХ ст. у Польщі не надавалося належної уваги вирощуванню тютюну, а тієї незначної кількості, що ввозилася з Америки, Бразилії та Греції, не вистачало для потреб виробництва. Винниківська фабрика, як і інші, працювала тричі на тиждень в одну зміну.

У вересні 1939 р. Західна Україна ввійшла до складу УРСР. Почалося відновлення багатьох підприємств, створювалися нові. На тютюнову фабрику в цей період зараховано близько 900 робітників і в 1940 р. колектив вже нараховував 1100 чоловік. Налагоджувалося механізоване виробництво: встановили шість гільзових та шість

¹ Мирослава Сопілка. До сонця. – К., 1973. - С.108 –109.

² Там само. С. 115.

цигарконабивних машин. Введення в експлуатацію нового обладнання дало можливість значно розширити асортимент тютюнових виробів. Розпочали випуск сигарет та цигарок марок “Прапор“, “Махоркові“, “Парашут“, “Друг“, “Першотравневі“, “Виставочні“, “Казбек“, “Спорт“, “Жовтень“.

З початком німецько-радянської війни всі промислові підприємства на окупованих територіях передано німецьким фірмам, концернам та іншим монопольним об’єднанням.

Під час бомбардування, яке місто зазнало у червні 1941 р., територія фабрики була значно пошкоджена: знищено будівлю основного виробничого корпусу, склади, зруйновано залізничну колію. Фабрика працювала в одну зміну. Через відсутність деталей, демонтовано радянські гільзові та цигарконабивні машини. Натомість, на фабриці встановлено вісім старих сигаретних машин. Більшу частину тютюнових виробів вивозили на фронт та до Німеччини, а для місцевого населення виробляли сигарети з дешевого тютюну.

З просуванням фронту на захід у 1944 р. німці розібрали залізничну колію, знищили лінію електропередач та вивели з ладу дизельний двигун і динамо-машину, забрали запаси тютюнових виробів, демонтували і вивезли частину сигаретних машин.

Після війни на фабрику надійшло нове устаткування: тютюнорізальні верстати, пакувально-укладальні машини, що дало змогу налагодити масовий випуск сигарет “Аврора“, “Пріма“, “Памір“ та ін. у стандартній упаковці по 20 штук. Невдовзі обладнання поповнили тютюнозвложувальні машини марки ТУМ, сигаретні та пакувальні машини марки “Шкода“, новий тютюнорізальний верстат. Якщо у 1946 р. на фабриці працювало 32 машини, то в 1950 р. їх кількість зростає до 126 одиниць; у 1946 р. колектив нараховував 586 чоловік, у 1950 – 1016 чоловік; випуск тютюнових виробів у цей час зріс від 800 млн. до 4,7 млрд. штук, а в кінці 50-их рр. ХХ ст. становив 7 млрд.

У 60-ті рр. ХХ ст. на фабриці ввели комплексну механізацію і автоматизацію виробничих процесів, запровадили автоматичні лінії для конвеєрного виготовлення і пакування цигарок на замкнутому виробничому циклі. Внаслідок цього об’єднано цигарконабивний і гільзовий, сигаретний та пакувальний цехи. Завдяки переобладнанню, вдалося звільнити площу для виготовлення надпланових тютюнових виробів.

У перші повоєнні роки у Винниках споруджено стадіон, відновлено діяльність футбольної команди “Харчовик“, було організовано волейбольні команди, функціонували секції шахів, легкої атлетики. Фабрика відкрила дитячий садок, розпочала житлове будівництво для своїх працівників.

Продукція тютюнової фабрики користувалася значним попитом. Тютюнові вироби демонструвались на численних виставках як у Радянському Союзі, так і за кордоном. Невдовзі підприємство стало одним із кращих в Україні.

На початку 80-их рр. ХХ ст. виробнича потужність тютюнової фабрики становила близько 13,5 млрд. штук сигарет. Найбільшою популярністю користувалися марки “Львів“, “Орбіта“, “Верховина“, “Пріма“, “Космос“, “Фільтр“.

До 1982 р. на фабриці працювала дільниця, де виготовляли подарункові папіроси. Такі набори, як “Тарас Бульба“, “Гайдамаки“, “Три богатирі“ розкуповували іноземні туристи, які приїжджали до Львова.

Перші роки самостійного економічного розвитку України, переходу до ринкових відносин стали досить складними для функціонування тютюнової фабрики. Погіршилося постачання сировини, потрібного устаткування, запасних частин для обладнання. Керівництво самотужки вирішувало ці проблеми.

У жовтні 1993 р. на базі тютюнової фабрики створено спільне американсько-українське підприємство закритого акціонерного товариства “Р. Дж. Рейнольдс Тобакко-Львів“. Іноземна сторона володіла 70% акцій. За ці акції американська фірма внесла 10 млн. доларів інвестицій, використаних на придбання обладнання для нового тютюнового цеху продуктивністю 4 т на годину; встановлення лінії з виготовлення сигарет з фільтром; поповнення оборотних коштів; обладнання лабораторії; навчання персоналу новітнім технологіям. Почався випуск цигарок типу “Магна“, “Магна легка“, “Арсенал“, “Монте-Карло“. У 1996 р. підприємство придбало ще одну лінію для випуску сигарет з фільтром і машину для виробництва ацетатних фільтрів. Певні труднощі зі збутом продукції спричинили зменшення об’єму виробництва у середині 90-их рр. ХХ ст. до 5 млрд. штук сигарет.

У жовтні 1998 р. іноземні інвестори прийняли рішення про припинення роботи фабрики у Винниках. Основне технологічне обладнання, запаси сировини і матеріалів перевезено до Кременчука. Працівників фабрики звільнено за власним бажанням з виплатою компенсацій. Ліквідаційна комісія передала будівлі, споруди та допоміжне обладнання Львівській облдержадміністрації. У червні 1999 р. управління комунального майна Львівської області стало одним із засновників товариства з обмеженою відповідальністю “Львівська тютюнова фабрика“.